

RÁTKAI ÁRPÁD

A kisebbségi aktivitás új központja: Szeged

A fővárost nem számítva Szegeden van a legtöbb - tíz - etnikai kisebbségnek egyesülete, és itt található a legtöbb - hat - kisebbségi önkormányzat.¹ E tizenhat szervezet hozta létre a Szegedi Kisebbségi Tanácsot, az ország első, minden kisebbség közös érdekeit képviselő szervezetét. Itt kezdett először működni Interkulturális Kiegészítő Iskola is, 1996-ban. 1996 óta a szegedi Értelmiség Nyári Egyetemnek kisebbségi szekciója is van, s ugyanebben az évben Kisebbségtudományi Intézet alakult a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán. Ugyancsak 1996-ban Szeged megyei jogú város közgyűlése - az országban először - a cigányság integrálódását elősegítő komplex programot fogadott el.²

Spontán betelepülések és asszimilációs folyamatok

Szeged török kor utáni történetében, ellentétben a tőle délre fekvő hatalmas elnéptelenedett területektől, nem folyt szervezett betelepítés, bár a XVII. században csoportosan érkeztek a városba dalmaták, majd a törökök elől északra menekülő szerbek, akik 1690-ben letelepedtek a városban és környékén. Ezt követően azonban mindig egyéni döntések alapján „szivárogtak be” a városba, és telepedtek le véglegesen főleg magyarok, de a XVIII. századtól a Felvidékről szlovákok, a Dunántúlról németek, északkeletről és a Monarchia nyugati feléből zsidók, s rajtuk kívül cigányok, csehek, horvátok, bunyevácok, görögök és románok is. A nem magyarok eleinte egymás közelében igyekeztek új otthonot alapítani, így például a szerbek a Palánkba, a szlovákok a Tótok utcájába, míg a szerbek és görögök a Maros utca tájára, a németek a Kárász utcába, a zsidók nyugatabbra stb. Azonban a lakóhelyi elkülönülés soha nem vált kizárólagossá, és nem is bizonyult igazán tartósnak. A keveredés a többségi magyarokkal nemcsak földrajzilag ment végbe, hanem házasságok révén is.

A századfordulón felgyorsult az etnikai szempontból igencsak tarka Bánáttól és a Bácskából történő betelepülés. A nem magyar anyanyelvűek aránya az 1900-as népszámláláskor volt a legnagyobb, 4,7 százalék. Számuk ugyan még tovább növekedett, s 1910-ben közel ötezer fővel tetőzött, ez azonban a gyorsan növekvő népességnek már csak 4,2 százalékát tette ki. Az asszimilációs folyamat azonban a század elején felgyorsult: a nem magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek elmagyarosodása gyorsabb betelepülésüknél.

Trianon után Romániából nemcsak magyarok, de németek is települtek át Szegedre, azonban nem tudták ellensúlyozni a kisebbségek számbeli csökkenését és gyorsuló ütemű asszimilációját. Az elmagyarosodás a németek körében volt a leggyorsabb. A cseh és a görög etnikum teljes egészében beolvadt a magyarságba. A szegedi zsidóságot 1944-ben elhurcolták, s a holocaust után már nem szerveződött újból önálló etnikummá.

A szerbek identitásának fennmaradásában jelentős szerepet játszott az egyház. Ezt a szerepet azonban nem szabad túlértékelnünk, hiszen például az elmagyarosodott hívők egy részének éppen Szegeden támadt olyan igénye, hogy az egyházi szertartásokat ne számukra érthetetlen nyelven, hanem magyarul tartsák. 1932-ben megalakították a Görögkeleti Magyar Egyházközséget, s 1941-ben kápolnát emeltek a Kazinczy utcában. Igaz, többségük kitarthatott a szláv liturgiájú Görögkeleti Szerb Egyházközség mellett, később azonban mindkét egyháznak a vallásosság általános csökkenésével kellett szembenéznie.

A demokrácia hiánya és a kisebbségek elmagyarosítására irányuló politika a századfordulótól kezdve a hatvanas évekig egymástól nagyon különböző, sőt egymással szemben álló rezsimek közös vonása volt. A kisebbségellenes politika, annak ideológiai megalapozása, formái és megnyilvánulásai nagyon különbözőek voltak, és gyakran változtak.

A hátrányos megkülönböztetés üldözésbe, fizikai megsemmisítésbe torkolló, legdurvább formái a zsidóságot sújtották. A holocausttal azonban nem zárultak le, hanem folytatódtak, sőt, kiterjedtebbé váltak a kisebbségekkel szembeni kollektív büntetések, hátrányos megkülönböztetések, üldözések.

A második világháborút követő negyedszázad Magyarország etnikai homogenizálásának negyedszázada: a németek kényszermunkára hurcolása, majd a népszámlálási adatok alapján történő kitelepítése, a szlovák-magyar lakosságcsere néven lefolytatott etnikai tisztogatás, a délszlávok internálása, a helyi művelődési egyesületek (minden kisebbséget sújtó) feloszlata, végül a hatvanas években minden kisebbség anyanyelvi oktatási rendszerének likvidálása jelenti e folyamat főbb állomásait. Amikor már fizikai létükben nem voltak veszélyeztetve, akkor is széles tömegben adták fel etnikai csoportjukhoz való tartozásukat a szellemi-erkölcsi terhek és traumák miatt: A nem magyar etnikumhoz tartozó népesség száma és aránya Szegeden is a minimumra csökkent: 1960-ban már csak 491-497 fő, azaz 0,5 százalék volt.³

A hatvanas évektől Szegeden is új helyzet állott elő. A város gyors növekedésnek indult, s ennek hatására folytatódott a cigányok, románok, szerbek, horvátok, németek és szlovákok betelepülése, valamint szintén spontán betelepülések nyomán lengyel, orosz, ukrán, vietnami és görög populáció jött létre. A betelepülések és az identitás vállalásának erősödése együttesen erőteljesebbnek bizonyult az asszimilációs folyamatoknál.

A hetvenes évektől, a politikai és a kulturális élet tartós liberalizálódása nyomán folyamatosan javult a kisebbségi etnikumok helyzete, egyre szabadabban szervezkedhettek. A nyolcvanas években felmerült az anyanyelvi oktatás visszaállításának lehetősége, tudományos fórumokon tisztázódtak a cigány nyelv és nyelvhasználat alapkérdései, elhárultak az egyes anyaországokkal való kapcsolattartás akadályai, 1989-től teljesen szabaddá vált egyesületi formában történő szervezkedésük, majd az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény alapján önkormányzatokat alakíthattak, és egyéb jogokat is gyakorolhattak. E folyamat során a kilencvenes évek közepéig Szegeden tíz etnikai csoport fejlődött életképes, szervezett közösséggé.

Mindemellett a demokrácia kibontakozása távolról sem tünteti el az identitás szabad vállalásának akadályait. A szomszéd országok magyar kisebbségeinek helyzetével kapcsolatos nacionalista megnyilatkozások erősítették a románellenes, szlovákellenes attitűdöt; a cigánysággal szembeni faji előítélet, az oroszellenes sovinizta megnyilatkozások éppen az 1990-es népszámlálás idején, a szerb és a horvát nacionalizmus napi politikának alárendelt megítélése, a baranyai kisebbségek törvénybe ütköző titkosszolgálati megfigyeléséről szóló hírek 1996-ban stb. mind olyan tényezők, amelyek továbbra is óvatosságra készítetik a kisebbségeket anyanyelvük vagy nemzetiségük bevallásakor. Ezért a kisebbségekkel foglalkozó kutatók körében továbbra is egyetértés van abban, hogy módszertani és politikai, főleg a már említett történelmi okok folytán az önkéntes bevalláson alapuló népszámlálási adatok noha értékesek és nélkülözhetetlenek, a kisebbségek számát illetően csak tájékoztató jellegűek, inkább csak nagyságrendek és tendenciák vizsgálatára alkalmasak.⁴

Összehasonlító adatok

Az 1990-es népszámláláskor Szeged népességének 1,1-1,3 százaléka, azaz 1904-2253 fő nem a magyar etnikumhoz tartozónak vallotta magát. Vizsgálódásaink alapján jelenleg ennél több, Szeged népességének mintegy három százaléka, azaz körülbelül ötezer ember nem sorolható a magyar etnikumhoz.⁵ (Az összehasonlításhoz mindenütt a KSH népszámlálási adatait használjuk) Az ország többi nagyvárosával összehasonlítva a nem magyar anyanyelvű népesség száma szerint egyedülállóan „nemzetiségi város” Pécs (2,6-2,5 százalék), utána

következik Szeged (1,1-1,3 százalék) és Budapest (1,0-1,2 százalék), majd az összes többi egy százaléknál alacsonyabb aránnyal (1. táblázat). Miskolc és Nyíregyháza zömmel cigány nemzetiségű kisebbsége miatt azonban más a sorrend a nem magyar nemzetiségűek arányát vizsgálva: a második és harmadik Miskolc (0,7-1,8 százalék), illetve Nyíregyháza (0,5-1,4 százalék), majd ezeket követi Szeged és Budapest.

1. táblázat *A nem magyar népesség aránya 1990*

Város	Anyanyelvű %	Nemzetiségű
Pécs	26,25	24,67
Szeged	10,86	12,85
Budapest	9,51	11,73
Győr	8,33	8,64
Miskolc	5,73	18,07
Székesfehérvár	6,18	6,93
Nyíregyháza	5,11	13,53
Kecskemét	4,82	7,68
Debrecen	4,08	6,59

A nem magyar és nem cigány népesség aránya szerint a sorrend ismét: Pécs (2,1-1,8 százalék), Szeged (0,78-0,81 százalék) és Budapest (0,77-0,77 százalék), majd 0,6 százaléknál alacsonyabb aránnyal következik a többi (2. táblázat).

2. táblázat *A nem magyar és nem cigány népesség aránya 1990*

Város	Anyanyelvű	Nemzetiségű
Pécs	21,00	18,30
Szeged	7,84	8,08
Budapest	7,69	7,70
Győr	5,70	2,49
Székesfehérvár	3,69	3,90
Miskolc	3,39	3,52
Nyíregyháza	3,14	2,94
Kecskemét	2,86	3,16
Debrecen	2,51	3,57

A szegedi kisebbségek etnikai arculata 1990-ben tarkább volt a pécsinél. Míg Pécsen három nyelvi kisebbség (német, cigány és horvát) együttesen tette ki a kisebbségek 80,1 százalékát, addig Szegeden nyolc nyelvi kisebbségnek együttesen volt ugyanekkora részesedése. A kisebbségek sokszínűségét, kulturális gazdagságát tekintve csak Budapest előzte meg Szegedet. A szegedi magyar etnikum népességszáma a nyolcvanas években 2,3-1,9 százalékkal, a nem magyar etnikumoké ugyanakkor 51-146 százalékkal nőtt (3. táblázat). A kisebbségekhez tartozó népesség növekedése, becslésünk szerint, a kilencvenes években ugyanilyen, vagy még gyorsabb, így számuk évtizedünkben minden valószínűség szerint ismét megduplázódik.

3. táblázat *A nem magyar népesség növekménye a nyolcvanas években*

	Csongrád megye Abszolút szám	Szeged Abszolút szám	Csongrád megye %	Szeged %
Anyanyelvű	45	639	2,6	50,5
Nemzetiségű	1019	1336	104,8	145,7

Általános vélemény, hogy ez csupán a cigány népesség növekedése miatt van így. Igaz, hogy sok helyen, például Csongrád megyében valóban ez a helyzet, hiszen ott a nem magyar

és nem cigány népesség száma 24-17 százalékkal csökkent. Szegeden azonban a cigányság nélkül is jelentős, 43-71 százalékos volt a növekedés (4. táblázat).

4. táblázat *A nem magyar és nem cigány népesség növekménye a nyolcvanas években*

	Csongrád megye Abszolút szám	Szeged Abszolút szám	Csongrád megye %	Szeged %
Anyanyelvű	-385	415	-23,9	43,3
Nemzetiségű	-210	589	-16,8	71,1

A főbb forrásterületek

Míg a Pécsset körülvevő Baranya megye népességének 9,2-7,6 százaléka, a Szegedet körülvevő Csongrád megye népességének csak 0,7-0,9 százaléka sorolta magát a kisebbségekhez 1990-ben. Csongrád megye tehát nem is játszhatott jelentős szerepet a szegedi kisebbségi népesség növekedésében (5-6. táblázat).

5. táblázat *A nem magyar etnikumú népesség száma és aránya*

	Csongrád megye Abszolút szám	Szeged Abszolút szám	Csongrád megye %	Szeged %
1960	3632-3804	49197	10,84-11,35	4,86-5,02
1970	3348-	726-	10,30-	6,11-
1980	1753-1304	1265-917	6,14-4,57	7,41-5,19
1990	1798-2323	1904-2253	6,82-8,81	10,86-12,85

Megjegyzés: az 1970-es népszámlálás nem terjedt ki a nemzetiség vizsgálatára.

6. táblázat *A nem magyar és nem cigány etnikumú népesség száma és aránya*

	Csongrád megye Abszolút szám	Szeged Abszolút szám	Csongrád megye %	Szeged %
1960	2931-2459	439-320	8,75-7,34	4,44-3,23
1970	2202-	657-	6,62-	5,53-
1980	1612-1251	960-828	5,65-4,38	5,74-4,85
1990	1227-1041	1375-1417	4,66-3,96	7,84-8,08

Megjegyzés: az 1970-es népszámlálás nem terjedt ki a nemzetiség vizsgálatára.

Szegeden a nem magyar és nem cigány etnikumhoz tartozó lakosság növekménye nagyobb volt, mint fogyása Csongrád megyében. Joggal feltételezhető, hogy Szegeden szabadabban vallják be etnikai hovatartozásukat az emberek, más megfontolások azonban arra utalnak, hogy mégis inkább a bevándorlás a meghatározó tényező a növekedésben, csak ebben nem Csongrád, hanem Békés megye jár élen. 1995-ben hat kisebbségi önkormányzat (cigány, görög, német, román, szerb, szlovák) alakult Szegeden, összesen harminc képviselővel. A harminc önkormányzati képviselő közül csak nyolc szegedi születésű, tizenegyen Békés, négyen Csongrád, heten pedig más megyében, illetve külföldön születtek.

A XVIII. század óta Szegeden élő, magyar anyanyelvű cigányok után a cigányság második nagy rétege a Duna-Tisza közéről először Kiskundorozsmára, majd onnan, főleg a nyolcvanas években, Szeged egész területére széttelepült, cigány anyanyelvű, a kolompárgurvár nyelvjárást beszélő oláh-cigány. Az oláh-cigányság lassú betelepülése Szegedre főleg Bács-Kiskun megyéből történik, és máig tart, a cigányság betelepülésének harmadik hulláma a nyolcvanas-kilencvenes években bontakozott ki. Megjelentek lovári és más nyelvjárásokat, sőt beás nyelvet beszélő cigányok is. A betelepülők egyre nagyobb része főleg Békés, Szolnok, Heves és Pest megyéből jött, s Szeged vonzásterülete lassan kiterjedt az egész Alföldre és Észak-Magyarországra, a kilencvenes években pedig - a határőrizet meggyengülése miatt - jugoszláv és román területekre is.

Az új, egyre messzebről érkező betelepülők többnyire falusi, mezőgazdasági környezetből kerülnek nagyvárosba, s ez számos konfliktus forrása. Igen sokan előző környezetükbe sem tudtak beilleszkedni. Nőtt a cigány lakosság zöme és a nem cigány lakosság közötti szakadék, lelassultak az integrációs folyamatok, s a megye városai közül ma már a szegedi cigányság helyzete a legrosszabb. Itt a cigányság a legkevésbé egységes, nyelvi és szociálisan is nagyon tagolt etnikum. Az általunk 2500-3000 főre becsült cigány népesség egymástól nagyon eltérő csoportjai között alig van kohézió. A növekvő heterogenitást jellemzi, hogy 1994-ben Csongrád megye öt legnagyobb városa közül éppen a legnagyobb cigány népességű Szegeden nem sikerült cigány önkormányzatot választani.

A nyolcvanas évek vége óta a Romániából betelepülő románok jelentős része azonnal feladja identitását, és a magyar állampolgárság mielőbbi megszerzése reményében magyarnak vallja magát. A magukat románnak vallók pedig a demokratikus tapasztalatok hiánya miatt félnek mindenféle regisztrálástól, nem vesznek részt sem a közéletben, sem a választásokon, attól tartva, hogy titkosszolgálati megfigyelésük az áttelepülés után is folytatódik. Nem érzékelik a különbséget az állami és a civil szervezetek között, ezért az egyesületektől, még a román egyesülettől is, távol tartják magukat.

A Jugoszláviából a háború alatt áttelepült szerbek zöme eleve csak ideiglenesen telepedett le a városban. A végleges letelepedés szándékával érkezők egy része pedig az állampolgárság mielőbbi megszerzésére törekedve magyarnak vallja magát. Egyelőre a magukat szerbnek vallók sem kapcsolódnak a helyi szerb közösséghez, a szerb önkormányzat vezetői szerint a régi magyarországi szerbekétől jelentősen különböző életmódjuk, életstílusuk, értékrendjük miatt.

A népességszám

A jelen és a jövő szempontjából nem az a kérdés, hogy egy kisebbség őshonos-e vagy sem. Az igazi kérdés a kisebbségek túlélőképessége, vagyis az, hogy mennyire képesek etnokulturális-nyelvi sajátosságait megőrizve biztosítani fennmaradásukat, más szóval mekkora a helyi közösségek vitalitása. A vitalitás legfontosabb elemei véleményünk szerint: a népességszám, a populáció biológiai reprodukcióra való képessége és a populációt gyarapító külső források, valamint az identitás fenntartására irányuló tudatosság és szervezettség.

Az igen kis létszámú kisebbségeken kívül az önszerveződés hiánya miatt áttekintésünkben kizártunk további három-négy kisebb etnikai csoportot. A horvátok és bunyevácok nem utolsósorban önazonosságuk tisztázatlansága miatt nem voltak képesek megszerveződni. (Horvátok-e a bunyevácok?) Az arabok az első generációban mélyen gyökerező, forrásterület szerinti elkülönültségük és politikai ellentéteik miatt nem szerveződtek közösséggé. Mindeddig a „latinok”, azaz a különböző országokból szárinazó, spanyol ajkú latin-amerikaiak sem tudták megtenni a döntő lépést a közösséggé válás útján. E három etnikum bármelyike bármikor közösséggé szerveződhet. Ennek hiányában viszont sorsuk nem lehet más, mint a rendkívül gyors asszimiláció.

A szegedi kisebbségekről rendelkezésre álló népszámlálási adatokat a 7. táblázatban foglaltuk össze. A nemzetiség, az anyanyelv és a népszámlálás során az anyanyelv után első helyen megjelölt beszélt nyelven kívül a szélső határok megjelölésével feltüntettük azt is, hogy jelenleg mekkorára becsülhető a népességszám. A kisebbségi szervezetek és a kérdéssel érdemben foglalkozó személyek becslései néha nagyon eltérőek, innen a szélső értékek közötti nagy távolság.

7. táblázat *A kisebbségek népességszáma*

Kisebbség	N	A	E	A + E	B	Forrásterületek***
-----------	---	---	---	-------	---	--------------------

Cigány	188	529	269	798	2000-4000	Alföld, Észak-Magyarország, Románia
Görög	-	18	12	30	10-20	Budapest, Fejér megye
Lengyel	-	62	62	124	60-100	Budapest, Lengyelország
Német	229	235	**	*235	300-1000	Dél-Alföld, volt NDK
Orosz	-	53	**	*53	60-100	Budapest, Oroszország
Román	188	146	704	850	200-900	Békés megye, Románia
Szlovák	95	116	336	452	200-500	Dél-Alföld
Szerb	158	156	675	831	200-800	Dél-Alföld, Jugoszlávia
Ukrán	-	7	1	8	20-30	Budapest, Ukrajna
Vietnami	-	106	0	106	40-50	Budapest, Vietnam

N = nemzetiségű, 1990. A = anyanyelve, 1990. E = első helyen megjelölt beszélt nyelv, 1990.

B = becsült népességszám, 1996.

* Csak anyanyelve. ** Közoktatásban tanított nyelv, ezért vizsgált szempontunkból használhatatlan adat. *** Forrásterületek = az utóbbi 30 év forrásterületei.

Más becsléseket tiszteletben tartva szükségesnek tartjuk ezt a táblázatot néhány megjegyzéssel kiegészíteni. A cigányok népességszámához további adalék a „pedagógusi becslés”, amelynek iskolánkénti, majd városi összesítése eredményeként megállapítottuk, hogy 1995 tavaszán a 791, pedagógusok által cigánynak tartott gyermek közül: 224 óvodás, 556 általános iskolás és 11 középiskolás. A becslést azonban nem sikerült kiterjesztenünk a teljes népességre. A Cigány Oktatási Egyesület 1996 őszén húsz középiskolának adott tankönyvségélyt, és még több gyerekről van tudomása.

A németeket illetően is nagy a bizonytalanság, amelynek oka, hogy az etnikai öntudatosodási folyamat jó néhány éves késésben van a Dunántúlhoz képest. Nincsenek adataink az NDK-ból áttelepültekről sem. Nehezíti a becslést az is, hogy a németül és oroszul beszélők közül sajnos nem tudjuk elkülöníteni azokat, akik nemcsak tantárgyként, hanem családi, származási indíttatásból sajátították el a nyelvet. Az oroszok és az ukránok többen vannak, mint amennyit összeírtak az 1990-es népszámlálás idején, amikor éppen tetőzött az oroszellenesség; sovinszta politikai tirádákat hangoztattak. Az oroszok és ukránok egymástól való elkülönülése pedig le nem zárult folyamat.

A románul és szerbül beszélő honfitársaink, noha ezeket a nyelveket a közoktatásban nem tanítják, szintén nem kizárólag román vagy szerb származásúak, hiszen a Romániából és Jugoszláviából áttelepült magyarok közül is sokan ezt jelölik meg első beszélt nyelvként. Itt és a németek esetében támpont lehet az, hogy négyszer annyian beszélnek szlovákul, mint ahányan azt anyanyelvként megjelölték. A vietnamiak viszont kevesebben vannak, mint a népszámlálás idején, mert a diákok és vendégmunkások nagyobb része hazatért, közülük jobbára csak azok maradtak, akik megházasodtak, bár számuk ettől függetlenül is nő.

Az ukránok és vietnamiak átlagéletkora a legalacsonyabb, és a születések száma miatt folyamatosan csökken. Hogy a népszámlálási adatokat is kritikusan kell kezelni, arra jó példa, hogy 1990-ben összesen hét ukrán anyanyelvű szegedi polgárt mutattak ki, 1996-ban viszont csak a kiegészítő iskola ukrán csoportjába jelentkezett éppen ennyi gyerek. Vietnami gyereket az 1990-es népszámlálás egyáltalán nem mutatott ki, holott 1996-ban már tizenhatan voltak, közöttük két középiskolás. A görögöké a legkisebb létszámú populáció, amelynek fennmaradása leginkább az újabb betelepülésektől függ.

A reprodukciós képesség

A korösszetétel vizsgálatán belül a biológiai reprodukció szempontjából legfontosabb a negyvenévesnél fiatalabbak száma és aránya. Az ország népességének 56,1 százaléka, a szegedi magyar anyanyelvű népességnek pedig 58,2 százaléka volt ennél fiatalabb 1990-ben. Ezzel szemben Szegeden a negyvenévesnél fiatalabbak aránya a cigány anyanyelvű

népességben 82, a románoknál 70,5, a németeknél pedig 65,6 százalék volt, míg a szlovákoknál és szerbeknél csak 39,7, illetve 38,5 százalék (8. táblázat).

8. táblázat *A negyvenévesnél fiatalabbak száma és aránya a népességben*

Nyelv	A	E	A+E	A	E	A+E
	Abszolút szám			%		
Cigány	434	211	645	82,0	78,4	80,8
**Ötök/*négyek	**200	*47	*223	**81,3	*62,7	*83,2
Román	103	301	404	70,5	42,8	47,5
Német	154	-	-	65,6	-	-
Szlovák	46	72	118	39,7	21,4	26,4
Szerb	60	162	222	38,5	24,0	31,3

A = anyanyelvű. E = első beszélt nyelvű.

* *Négyek*: görög, lengyel, ukrán, vietnami együtt.

** *Ötök*: görög, lengyel, orosz, ukrán, vietnami együtt.

A közoktatásban széles körben tanított orosz nyelvre vonatkozó adatokat itt nem vehettük figyelembe.

A kisebb etnikumoknál az esetlegességek kiszűrése végett az öt kis etnikumot egységként kezeltük. A negyvenévesnél fiatalabbak aránya náluk 81,3 százalék volt, tehát csaknem akkora, mint a cigányoknál. Míg azonban a cigányok jellegzetes fiatal korösszetétele az igen magas termékenységgel magyarázható, az öt kis etnikum esetében inkább tulajdonítható annak, hogy csupán az utóbbi évtizedekben települtek be, ezért az idős korúak, különösen az 59 évesnél idősebbek szinte teljesen hiányoznak populációjukból. A kis etnikumok adatait elkülönítve mutatja be a 9. táblázat.

9. táblázat *A negyven évesnél fiatalabbak száma és aránya a kis etnikumokban*

Nyelv	A	E	A+E	A	E	A+E
	Abszolút szám			%		
Görög	14	6	20	77,8	50,0	66,7
Lengyel	54	41	95	87,1	66,1	76,6
Orosz	24	-	-	45,3	-	-
Ukrán	3	0	3	42,9	0,0	37,6
Vietnami	105	0	105	99,1	0,0	99,1

A = anyanyelvű; E = első beszélt nyelvű.

A negyvenévesnél fiatalabb népesség aránya azonban a cigányság kivételével is magasabb az összes etnikumnál, mint az országos átlag, még az előregedett szegedi szerb és szlovák népesség körében is, de különösen a németek és a románok körében (10. táblázat). Az országosnál jobb arány mind a négy kisebbség esetében magyarázható azzal, hogy a korábbi évtizedek betelepülői általában a fiatal korosztályokból kerültek ki. Viszont a cigány népesség körében a fiatalok aránya a betelepülések feltételezett nagy száma és aránya ellenére sem nagyobb az országos átlagnál (10. táblázat). Ez összefüggésben állhat azzal, hogy védőnők megfigyelései szerint a nyolcvanas évek közepe óta határozottan csökken a sokgyermekes cigány családok száma.

10. táblázat *A negyvenévesnél, fiatalabbak aránya az anyanyelvi népességben*

Anyanyelv	Szege	Magyarorszá
v	d	g
		%
Cigány	82,0	82,4
Román	70,5	55,9
Német	65,6	36,5
Szlovák	39,7	34,9
Szerb	38,5	34,9

A nem mérhető német és orosz etnikum kivételével az egyes etnikumok nagyon eltérő korstruktúrája ellenére közös vonás az, hogy az első nyelvet beszélők csoportjának korösszetétele kedvezőtlenebb, mint az anyanyelvet beszélőké. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a kisebbségi nyelvet beszélők közül az idősebbek inkább magyarnak, a fiatalabbak viszont inkább nem magyarnak vallják magukat. Vagyis a közkeletű feltételezésekkel szemben az etnikai öntudatosodás folyamata inkább a fiatal generációk körében bontakozik ki.

A régi és új etnikai közösségek hasonulása

A száztagúnál kisebbre becsült közösségek nagyság szerinti sorrendje: lengyel, orosz, vietnami, ukrán és görög. Ezek az utóbbi évtizedekben megjelent etnikumok az őshonosokkal közös vonást mutatnak abban, hogy első generációjuk személyenként eltérő időpontokban települt be a városba. Különböznek tőlük viszont abban, hogy közvetlenül külföldről jöttek Szegedre. Kivételt képeznek a görögök, akiknek első generációja 1949-ben gyermekként került Budapestre és néhány más településre, onnan települt be később Szegedre. E közösségek tagjainak többsége magyarokkal kötött házasság révén került a városba, kisebb számban családok is idetelepedtek. Ennek megfelelően három-nyolc év múlva kaptak (kapnak) magyar állampolgárságot. A bevándorlókból bevándoroltak, külföldi születésű magyar állampolgárok, egyes esetekben kettős állampolgárok lettek. S a folyamat állandóan ismétlődik. A bevándorlók etnikai közösségei sokkal gyorsabban jönnek létre, mint a közösséget alkotó egyének jogi integrálódása, mert a zömmel fiatal házásoknak rendszerint még magyar állampolgárságuk elnyerése előtt gyermekeik születnek. A második generáció Magyarországon, magyar állampolgárként született, és kettős identitású, kétnyelvű. Az etnikai közösség tagjainak egyre nagyobb hányada, sőt, néhány év leforgása alatt a többsége ilyen kétnyelvű magyar állampolgárokból áll. A lengyelek, oroszok és görögök körében már a harmadik generáció is megjelent.

A szerb, román, német és szlovák etnikumnak hosszabb magyarországi története van, ezért most kerültek olyan helyzetbe, hogy többségük vegyes házasságban él, vagy ilyen házasságból származik, új közösségeik pedig eleve így jöttek létre. Ugyanabban a nagyvárosi környezetben élve, dolgozva, tanulva ugyanazokkal az identitási problémákkal kerültek szembe. Nincs különbség a régi és az új etnikumok identitását meghatározó legfontosabb tényezők, a család, a lakóhely és a munkahely között.

Különbség egyedül létszámukban mutatkozik, amennyiben az új etnikai közösségek kisebbek, legalábbis egyelőre. Kisebb létszámukat ellensúlyozza az a tény, hogy a bevándoroltak túlnyomó többsége nő, és ez nagyobb esélyt ad az anyanyelvűség átörökítésére. Ez az előny még a harmadik generáció nevelésénél is érezteti hatását, mivel a nagymamák jelentős részt vállalnak unokáik neveléséből.

Régebben a paraszti életforma zártsága kedvezett a kisebbségi identitás fennmaradásának, a városi környezet, a vegyes házasságok és a kettős identitás állapota az asszimiláció előtti utolsó állomást jelentették. Mára azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. A hetvenes években Magyarországot is elérte az etnikai reneszánsznak (ethnic revival) nevezett jelenség, ami nem más, mint az etnikai identitás fenntartására irányuló tudatos törekvés, szervezett tevékenység. A különböző etnikai csoportok véleményformáló, vezető rétege mind eredményesebben tudatosította közösségében ezt a törekvést, és ennek érdekében szervezőmunkába kezdett. Az asszimilációval ellentétes tendenciák a hetvenes években éppen a nagyvárosokban vertek először gyökeret, s a nyolcvanas években megerősödtek. Kedvező körülmény volt a nyelvtudás általános presztízsének növekedése is. A kétnyelvűség, a különböző kulturális értékek cseréjét megkönnyítő, kétfelé nyitott identitás a társadalomban

általánosan elismert értékévé vált. Szeged társadalma nyitott, felkészült mindenfajta másság elfogadására. Egyetemiváros-jellege és három országhatár közelsége együttesen olyan diverzitást, nyitottságot és toleranciát alakított ki, amely a város életének minden aspektusára kiterjed, például Budapest után Szegeden van a legtöbb - harminc - egyháznak, felekezetnek valamilyen szervezete.

A szervezeti struktúra kialakulása

A hetvenes-nyolcvanas években folyamatosan javultak a csoportképződés feltételei. Az etnikai identitás fennmaradásának és az emancipációs folyamat végigvitelének alapfeltétele a kisebbségek civil szervezeteinek kiépülése. Döntő szerepe volt ebben a Hazafias Népfrontnak, amely legalitást, helyiséget vagy más segítséget adott a laza, klubszerű szervezeteknek. 1975-től szlovák, 1977-től lengyel és délszláv, 1984-től orosz és 1987-től német szervezetek működtek Szegeden. A szerveződés első, 15 éves szakasza 1989-ben, a mentorszervezet megszűnésével ért véget. 1989-ben csak a szlovákoknak sikerült azonnal és zökkenőmentesen egyesületté alakulniuk, némi diszkontinuitás után azonban a többieknek is. 1993-ban azonban a kisebbségi törvény negligálta ezeket a civil szervezeteket, s funkcióikat a később létesítendő közjogi szervezetekre ruházta át. Összesített taglétszámuknak (11. táblázat) és rendezvényeik számának (12. táblázat) némi megtorpanása után azonban folytatódott civil szervezeteik kiépülése, s 1996-ban már tíz etnikai egyesület működött, közülük hét Szegeden lett bejegyezve, három pedig országos egyesület helyi szervezete.

11. táblázat A kisebbségi egyesületek taglétszáma*

Egyesület	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Szlovák	56	56	56	56	56	61	37	37
Cigány	7	7	7	7	7	7	7	15
Lengyel	-	41	42	42	42	44	44	44
Szerb	-	-	80	97	75	82	73	80
Német	-	-	28	31	46	52	68	70
Román	-	-	11	15	21	29	34	40
Vietnami	-	-	-	-	-	-	21	21
Görög	-	-	-	-	-	-	10	16
Orosz	-	-	-	-	-	-	-	15
Ukrán	-	-	-	-	-	-	-	17
Összesen	63	104	224	248	247	275	304	359

* Az egyesületektől kapott információk szerint. Az adatok minden év december 31-i állapot szerint, kivéve 1996. május 31.

Szerb: Szegedi Helyi Szerb Közösség (a.1991-05-22); *német:* Szegedi Németek Csongrád Megyei Egyesülete (a.1991-01-07); tagnyilvántartása hiányos, 1992-1995 visszaemlékezés szerint; *szlovák:* Magyarországi Szlovákok Szövetségének szegedi szervezete, majd Szegedi Szlovák Egyesület (a.1996-03-01); *lengyel:* Magyarországi Bem József Lengyel Kulturális Egyesület szegedi tagozata; *román:* Szegedi Románok Kulturális Egyesülete, tagnyilvántartása hiányos, 1992-1995 visszaemlékezés szerint; *vietnami:* Magyarországi Vietnamiak Érdekvédelmi és Kulturális Egyesülete szegedi csoportja; *görög:* Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete Csongrád Megyei Csoportja (a.1995-06-16); *orosz:* Magyarországi Oroszok Csongrád Megyei Egyesülete (a.1996-02-03); *cigány:* 1989-től Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége szegedi szervezete. Szervezeti élet nem volt, csak egy 1989-ben felállt vezetőség tagjai jöttek össze néha. Tagdíj nem volt. Kapcsolatuk az országos központtal megszűnt, majd önálló egyesületté alakultak: Szegedi Cigányok Demokratikus Közössége (a.1996-03-29); *ukrán:* Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület szegedi csoportja.

A kisebbségi egyesületek jobbára az aktivistákat tömörítik Mostoha körülmények között; helyiség nélkül tevékenykednek. A piaczgazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodásuk keserves folyamat. Egyre inkább rákényszerülnek arra, hogy magas tagdíjat szedjenek, amely ha a túlélésre elegendő is, messze nem elegendő a közösségi ház fenntartására, oktatási és művelődési igényeik kielégítésére. Nincs helyisége az 1995 januárjában alakult két és

novemberében létrejött négy kisebbségi önkormányzatnak. Az alapvető működési feltételek hiánya miatt már az is figyelmet érdemel, hogy egyáltalán léteznek.

Az egyesületek és a kisebbségi önkormányzatok oktatási és kulturális törekvései lényegében azonosak: az identitás megőrzése, az anyanyelvűség és a kultúra fenntartása, ápolása, átörökítése. Szegeden a kisebbségek között nagy az etnikai változatosság, s nincs domináns etnikum. A cigányságot kivéve társadalmi és kulturális helyzetük azonos, azonosak identitásproblémáik és érdekeik. Az egyesületek és önkormányzatok közös érdekeik képviselőjére szinte magától értetődő természetességgel alakították meg 1995-ben a Szegedi Kisebbségi Tanácsot, amelyhez 1996-ban hat közjogi szervezet (kisebbségi önkormányzat), hét magánjogi szervezet (egyesület), továbbá három országos egyesület helyi szervezete tartozott. A köztük lévő viszony nem volt és jelenleg sem problémamentes, de nem a zökkenők és súrlódások a meghatározóak. A létrejött szervezeti keretek a javuló együttműködés és az erősödő szolidaritás megnyilvánulásai.

Igen kockázatos dolog következtetéseket levonni a kisebbségek kulturális rendezvényeinek számszerű összehasonlításából. A számszerű növekedés azonban olyan mértékű, hogy ebből, ha másra nem is, a kisebbségi aktivitás növekedésére bátran következtethetünk.

12 táblázat *A kisebbségi szervezetek rendezvényeinek száma**

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1990-1996
Szlovák	0	4	4	7	8	7	9	39
Cigány	0	0	0	0	0	0	7	12
Szerb	3	6	4	6	0	4	11	34
Lengyel	0	0	2	3	3	8	6	22
Román	-	3	6	5	6	7	10	37
Német	-	?	?	?	?	?	10	**10
Vietnami	-	-	-	-	-	1	4	5
Görög	-	-	-	-	-	1	6	7
Orosz	-	-	-	-	-	-	3	3
Ukrán	-	-	-	-	-	-	5	5
<i>Közös</i>	0	0	0	0	0	1	8	9
Összes	3	13	16	21	17	29	80	185

* Az egyes szervezetek kimutatásai alapján. A hosszabb, több részből álló és a többnapos rendezvényeket részenként, több rendezvénynek számítottuk. Az egyesületek és önkormányzatok tevékenységének összefonódása miatt tevékenységüket nem tudtuk elkülöníteni.

** 1991-1995-ből hiányoznak a német egyesület rendezvényeinek adatai.

Az országban egyedül Szegeden szerveződött meg a különböző nemzetiségű gyermekeket, sőt, szüleiket is anyanyelvi, magyar nyelvi és cigány nyelvi oktatásban részesítő Interkulturális Kiegészítő Iskola. Feladata szombaton vagy vasárnap (alkalmanként a hét más napjain) az egyes kisebbségek azonos korosztályba tartozó, de a város különböző magyar iskoláiba járó gyermekei részére intenzív anyanyelvi és anyanyelvű képzés. Az anyanyelvi képzés a nyelvet gyengén beszélők számára a nyelvi színvonal emelését jelenti. Az anyanyelvű képzés tartalma: az adott kultúrára vonatkozó történelmi, földrajzi, irodalmi ismeretek és a természettudományi szaktárgyak nyelvezete, szakkifejezései. Feltételei: otthoni anyanyelvhasználat, anyanyelvű tanárok, kis csoport, jó felszereltség, könyvtár stb. olyan színvonalon, hogy ne fokozza a gyerekek túlterheltségét, hanem kikapcsolódást jelentsen számukra. Óvodáskortól az érettségiig szervezik annak érdekében, hogy - megfelelő otthoni nyelvhasználattal párosulva - az idejárók többnyire zökkenőmentesen folytathassák tanulmányaikat anyanyelvű középiskolában vagy külföldi egyetemen. 1993-tól egyre több csoporttal működik, bár nagyon mostoha körülmények között. A különböző etnikumokhoz tartozó első generációs szülők számára szervezett képzés középpontjában a magyar nyelvvel és kultúrával kapcsolatos ismeretek állnak. Emellett az iskola közösségbe szervezve segíti a

cigány továbbtanulókat, és cigány nyelvtanfolyamot indít pedagógusok és szociális munkások számára (13. táblázat).

13. táblázat Az Interkulturális Kiegészítő Iskola csoportlétszámai*

Kiscsoport	1993	1994	1995	1996
Lengyel A	11	11	11	10
Lengyel B	12	12	12	8
Orosz	-	-	10	12
Szlovák A	-	-	-	6
Szlovák B	-	-	-	10
Szerb A	-	-	-	6
Szerb B	-	-	-	6
Ukrán	-	-	-	7
Vietnami A	-	-	-	5
Vietnami B	-	-	-	3
Cigány nyelv pedagógusoknak és szociális munkásoknak	-	-	-	10
Cigány továbbtanulók közössége	-	-	-	21
Magyar A-helyesírás, beszéd, kultúra	-	-	-	8
Magyar B - helyesírás, beszéd, kultúra	-	-	-	6
Magyar C - helyesírás, beszéd, kultúra	-	-	-	7
15 kiscsoport	23	23	33	125

*A tanévkezdet éve szerint.

A mintegy két évtizedig tartó folyamatban az önfeladással, az asszimilációval szemben meghatározóvá vált az etnikumok önvállalása, önszerveződése. Az etnikai jellegű civil szervezetek taglétszáma, az anyanyelvi foglalkozások és ezek résztvevőinek száma, valamint kulturális rendezvényeik száma egyre növekszik. A kedvezőtlen és korlátozott fejlődési feltételek, valamint a rendkívül kis mozgástér ellenére a kisebbségi aktivitás fokozódik, és a kisebbségi társadalom struktúrájának kiépülése folytatódik. E folyamatok nem zárultak le, nincs megállapodott helyzet. A kisebbségek emancipációjának közepénél tartunk.

Az etnikai szervezetek érdeklődésének középpontjában a kisebbségpolitika áll, más politikai kérdésekben azonban nem foglalnak állást, s a pártoktól távol tartják magukat. Gyorsan kibontakozó szervezettségük folytán azonban mégis politikai tényezők. Az 1994-es választásokon a szerb és szlovák kisebbségi önkormányzatokra 5-5 ezer szavazatot adtak le. Túlnyomórészt szimpatizánsok. Gyarapodik a kisebbségi kultúrákhoz kapcsolódó, törekvéseiket támogató egyéb civil szervezetek száma és taglétszáma is (14. táblázat).

14. táblázat A kisebbségi kultúrákhoz kapcsolódó egyesületek taglétszáma*

Kultúra	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Szláv	16	22	30	45	60	62
Interkulturális nevelés	-	-	-	15	15	17
Cigány	-	-	-	-	15	17
Összesen	16	22	30	60	90	96

*A létszám adatok 1991-1995. december 31-re, illetve 1996. május 31-re vonatkoznak. Az egyesületektől kapott információk szerint.

Szláv: Szláv Kultúrák Baráti Köre (a.1991-03-22); interkulturális: Pax Christi Egyesület (a.1994-08-18); cigány: Cigány Oktatási Egyesület (a.1995-09-15).

A város többségi társadalmában dominál az a demokratikus nézet, amely a kisebbségi aktivitást a város kulturális gazdagságát gyarapító tényezőnek tekinti, ezért üdvözli és támogatja azt. Vannak azonban az etnikai homogenizálást folytatni akaró rasszista, xenofób törekvések, megnyilvánulások is. Ezek, továbbá a települési önkormányzat és az egyes pártok

törekvései, a kisebbségekkel kapcsolatos pénzügyek, a kisebbségi önkormányzatok választásának tanulságai, jogalkalmazási és jogalkotási kérdések, továbbá a médiumok szerepének áttekintése, szándékaink szerint, külön tanulmány tárgya lesz.⁷

JEGYZETEK

- 1 Három településnek van öt (XI., XIV. ker., Pécs), négynek négy (IV., V., XII. ker., Baja, Miskolc) és huszonháromnak három kisebbségi önkormányzata (II., III., VI., VII., XIII., XV., XVI., XVIII., XXI., XXII. ker., Battonya, Békéscsaba, Budaörs, Elek, Esztergom, Érd, Magyarcsanak, Mezőberény, Mohács, Nyíregyháza, Pomáz, Szombathely, Tatabánya).
- 2 Tanulmányunk aránytalanul keveset foglalkozik a cigányság helyzetével. A szegedi cigányság helyzetleírását készítettük el először, ez azonban már hozzáférhető az Interneten: Szegedi Cigány Program <http://www.tiszant.hu.szeged>
- 3 A szövegben kötőjellel összekötött adatok közül az első az anyanyelvre, a második a nemzetiségre vonatkozik, például a „nem magyar a népesség 1,1-1,3 százaléka, azaz 1904-2253 fő” jelentése: a népesség 1,1 százaléka, azaz 1904 fő nem magyar anyanyelvű, és 1,3 százaléka, azaz 2253 fő nem magyar nemzetiségei.
- 4 Néha hiányoznak, mert például az 1970-es népszámlálás alkalmával már a nemzetiségre vonatkozó kérdés nem szerepelt, hiszen a politikai vezetés a nemzetiségek közeli eltűnését prognosztizálta.
- 5 Noha egyes kisebbségi szervezetek vezetőinek becslései néha túlzónak bizonyulnak, a szociológiai és egyéb vizsgálatok is mindenütt rendre a népszámlálási adat többszörösét mutatják ki. Például egy, a Budapest Főváros Általános Rendezési Terve programjához készült tanulmány a budapesti kisebbségek összlétszámát a népszámlálási adatok hat-hétszeresére becsüli. Demeter Zayzon Mária: *A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata*. Budapest 1994. 20-21.
- 6 Kínai kisebbség pedig a közhiedelemmel ellentétben egyáltalán nincs Szegeden. Nem azért, mert az 1990-es népszámlálás idején még nem volt, és nem is azért, mert tartományonként szerveződnek. Az utóbbival nem is lenne gond, hiszen zömmel Fujian (Fucsien) tartományból valók. Viszont nem telepednek le, zömmel férfiak, nem házasodnak meg, az állampolgárság elnyerésére nem is törekednek, bár évekig, de mégiscsak átmenetileg tartózkodnak Szegeden - egyszóval külföldiek.
- 7 Köszönettel tartozom a tanulmányban említett mindazon szervezeteknek, amelyek információkkal segítettek munkámat. Hasznos tanácsaiért külön köszönet illeti Lung Milánt, a szerb és dr. Tóth Istvánt, a szlovák kisebbségi önkormányzat elnökét, továbbá Nagy Orbánt, a KSH Népszámlálási Főosztályának munkatársát.

ÁRPÁD RÁTKAI

The new center of minority activity: Szeged

According to the figures of the 1990 census of Hungary the town of Pécs is the first, the town of Szeged is the second and Budapest is the third in the country with regard to the ratio of non-Hungarian speaking population. 1.1% of the population of Szeged had a language other than Hungarian as its mother tongue. In reality their ratio was higher, and at present the ratio is about double this figure. The migration of the Gypsy population to the town is continuous, and the majority of the migrants are Gypsy-speakers. The overwhelming majority of the non-Hungarian and non-Gypsy speaking population also settled in the town in the course of the last 30 years. There is no geographical isolation. Gypsies do not live in ghetto-like blocs either, although their social position differs from that of Hungarians, whereas the social position of the other minorities is similar to that of Hungarians. Ethnically mixed marriages are common. Nevertheless, there are certain tendencies which work towards the maintenance of ethnic identity, or increasingly of dual identity, instead of promoting assimilation.

The Serbian and Slovakian population is aging. The Polish, Vietnamese, Russian, Ukrainian and Greek communities are among the smaller minority groups, but their demographic indicators are the best and their vitality is the greatest. From 1975 on the Slovakian, Serbian, Polish, Russian and German clubs were formed one after the other, from 1989 these became associations, and Gypsies, Romanians, Vietnamese, Russians, and

Ukrainians also founded their own associations. The minorities are increasingly paying attention to ensuring that the second and third generation should retain (both) mother tongues. Although the children go to Hungarian-speaking school, the practice of sending children to Saturday or Sunday school is spreading. Here children spend time in programs conducted in their mother tongue among other children under the care of a qualified teacher in groups appropriate to their own age.